

A DÉL-DUNÁNTÚL GAZDASÁGSZERKEZETE ÉS IPARA

(The Economic Structure and Industry of Southern Transdanubia)

HRUBI LÁSZLÓ

A területi gazdaság szerkezetének megítélése, értékelése – különösen a jelenlegi körülmények között – meglehetősen viszonylagos. Nincsenek általános, tértől és időtől független etalonok, és még a makrogazdaság szerkezete sem jelent feltétlenül követendő modellt. A regionális gazdaság és a regionális piac fokozatos kibontakozásával, épülésével ugyanis a területi gazdasági fejlődés és szerkezet egyre inkább a belső erők mozgósítására támaszkodik, és a tartós fejlődőképesség megteremtése (egyfajta regionális fejlődési egyensúly kialakulása és fenntartása) éppen a helyi adottságok, feltételek és lehetőségek bázisán, azokat maximálisan (vagy ezt közelítően optimálisan) hasznosítva és számításba véve képzelhető el. Mivel a területi adottságok és körülmények különbözőek, az ennek alapján álló gazdaság és annak szerkezete is differenciált. Attól, hogy egy struktúra különbözik a viszonyítás alapjától, még nem következik, hogy jobb, vagy rosszabb is egyben.

A szerkezet megítélésekor vannak azután olyan, szinte kritériummá merevedett szemléletmódok, amelyeket feltétlenül kerülni kell.

Az első ilyen az úgynevezett iparosítási megközelítés, amely egy területi egység fejlettségét, szerkezetét az ipar szerepével, részarányával kapcsolja össze. Általánosabb formában ebben egyfelől egy korábbi (területi) növekedési modell, másfelől a meghaladott társadalmi-gazdasági rendszer örökségeként szinte dogmává kövesült gazdaságpolitikai mítosz, a termelő és nem termelő ágak szétválasztásán belül a termelő tevékenységek prioritását (túl)hangsúlyozó gazdaságpolitikai filozófia összegződik. A területi gazdasági fejlődésnek és a szerkezetátalakításnak nem egyedüli, és – egyre inkább – nem feltétlenül az elsődleges útja az iparfejlődés, főleg, ha az a programokban, koncepciókban vidéki iparfejlesztés, falusi iparfejlesztés, ipari munkahelyek létesítése, a mezőgazdasági foglalkoztatás iparival történő kiváltása és egyéb szlogenek formájában jelenik meg. A regionális fejlődés részbeni agrárkaraktere – megfelelő adottságok és feltételek esetén – tartósan fennmaradhat, sőt a gazdaságilag elmaradott, rurális övezetekben a továbblétezésük éppenséggel nem gazdaságszerkezeti kérdés, hanem szükségyszerűség.

Az iparhoz kötődő regionális fejlesztési megközelítés egyik származéka az úgynevezett *húzóágazati koncepció*. Ez különösen a 90-es évek fordulóján vagy azt megelőzően volt népszerű a területi dokumentumokban, de a hatása nem múlt még el.

A húzóágazat eredeti értelmezésben olyan gazdasági tevékenység, amely magas, (innovatív) technológiai színvonalra, a végtermék fejlettsége, összetettsége és szinte korlát-

lan piaci lehetősége, jövedelmezősége (sőt az extraprofit elérhetősége), kiterjedt (termelési, beszállítási, fejlesztési-kutatási, értékesítési stb.) kooperációs szükséglete és az ezt megalapozó, kölcsönös gazdasági érdekeltségen nyugvó tagolt munkamegosztási rendszere miatt képes folyamatos növekedési-fejlődési impulzusokat továbbítani a vele szoros kapcsolatban álló területi-gazdasági térnek (vállalatok, szervezetek alkotta területi gazdasági rendszernek), ösztönözni s egyszersmind összefogni egy térség gazdaságának növekedését (a térség ebben az összefüggésben nyilván eléggé kiterjedt is lehet). Mivel – a növekedési pólus és centrum koncepcióhoz is kötődően – a felsoroltakhoz megfelelő tőkeellátottság és -koncentráció is társul, így a koncepciónak jószerével egyetlen feltétele sem állt (és áll) rendelkezésre sem nálunk, sem Kelet-Európában.

Ennek a megközelítésnek van azonban egy szelídített változata, és vélhetően emiatt (volt) oly népszerű. Ez pedig az, hogy a húzóágazat egy – a környezetéhez képest, *itt és most* – relatíve fejlett tevékenység, amely az általa támasztott követelmények és azok teljesítése esetén, egy tartósan biztos piac ígérete által, alkalmazkodásra készíti a vele munkamegosztási kapcsolatban álló gazdasági egységeket is. Ebben az értelmezésben azonban azért problematikus a nézőpont, mert a területi gazdasági fejlődés és a szerkezetátalakítás (köz)gazdasági kategória. Itt pedig arról van szó, hogy a területi gazdasági potenciált alkotó szervezetek egy jelentős hányada nem érintkezik közvetlenül a piaccal, annak követelményeit számára valaminek kívülről közvetítenie kell. Az, hogy nincs közvetlen piaci kapcsolata, jelentheti azt, hogy nincs elégséges piaci ismerete: ez voltaképpen – főként kisméretű szervezetek esetében – nem természetellenes állapot, ám a húzóágazat ekkor *üzleti-pénzügyi-tanácsadó infrastruktúrát* helyettesít. Ha pedig egy szervezetnek azért nincs közvetlen piaci kapcsolata, mert nem képes azt megteremteni és fenntartani, akkor a húzóágazat az adaptáció egyfajta tréning-eszköze, és az ilyen szerepkörű szervezetek helyettesítője, vagy adott esetben az alkalmazkodni önállóan képtelen szervezetek átmeneti életben tartója is. Ez a fajta kapcsolat más összefüggésben gyakorta megjelenik a nagy szervezetek lebontásakor is: egyes funkciók önálló szervezettel leválnak, de „piacuk” kizárólag az anyavállalat marad. A folyamat így egy „kvázi-szerkezetátalakulás” csupán. Valóssá akkor válhat, ha az elbocsátott szervezet képes lesz a „külső piacon” is helytállni, abba beilleszkedni. A szervezeti karcsúsításnak ez a módja egyébként a fejlettebb európai országokban is előfordul, és a terciarizációnak ez a virtuális alfolyamata az ottani szakmai körök érdeklődését is felkeltette. Céljuk, hogy elkülönítsék azt a valós fejlődési folyamattól.

A területi gazdasági szerkezet megítéléséhez ha nincsenek is egységes, teljes etalonok, azért néhány tendencia a szerkezetváltás kapcsán zsinórmértékül szolgálhat.

Ilyen általában tapasztalható irányzat például:

- a foglalkoztatási szerkezet módosulása a szekunder, és főleg a terciar szféra irányában;
- az iparon belül a feldolgozó jellegű ágazatok térnyerése;
- az iparon belül a városi települések privilégiumának oldódása;
- az új szervezetek térbeli terjedésének előrehaladása.

A Dél-Dunántúl gazdasági szerkezete

A Dél-Dunántúl gazdasága a maga egészében különösebb szerepet nemigen kapott a korábbi időszak központilag vezérelt gazdaságfejlesztésében.

„Átlagos pozíciója”, a „félárnyék”-helyzet ma is, korábban is jellemző volt. A térség egy-egy ágazata vagy kisebb körzete fejlesztési területként azért előfordult, ezek azonban értelemszerűen elsőrendűen nem a regionális, hanem az ágazati (vagy makrogazdasági) szempontokat és érdekeket követték. A fejlesztések nem elhanyagolható területi hatása csak másodlagos szerepet játszott. Ilyenek voltak Baranyában a kitermelő-iparhoz kötődő fejlődési „aranykor”; Somogyban a Balaton-part fejlesztése, majd egy második lépcsőben a fejlesztés révén előállt környezeti romlás miatti rehabilitáció törekvései; Tolnában a paksi atomerőmű és ellenpontként Szekszárd fejlesztése, iparosítása; Zalában pedig előbb a szénhidrogén-kitermelés programja, utóbb egy megkészt feldolgozóipari fejlesztés, majd az ugyancsak a Balaton-parthoz kötődő fejlesztési intézkedések, hogy csak néhány jellegzetes vonulatot említsünk.

A régió több körzete – némiképp utalva a gazdasági fejlődés helyzetére – gyakorta szerepelt a különböző területi egyenlőtlenség-mérséklési programokban is, így Baranyában a Dráva-mellék (Ormánság) és a Zselic-Hegyhát, Tolna megye déli (a baranyai körzettel érintkező) és nyugati (a somogyi elmaradott térséggel érintkező) határvidéke, Somogyban Tab körzete, Zala megyében pedig elsősorban a göcseji rész, kiegészülve más aprófalvas mikrokörzetekkel. A több mint két évtizedes próbálkozások azonban jórészt hatástalanok voltak, a gazdaság – és azon belül a leginkább forszírozott ipar – fejlődőképességét érdemben és tartósan alig-alig szolgálták.

Ez a sem nem kiemelt, sem nem teljesen elhanyagolt pozíció a 90-es évek fordulóját követően részben jó, részben kevésbé kedvező következményekkel járt. Kétségtelen, hogy a kiemelt (ipari) fejlesztések tartós stratégiájának hiánya megóvta a térséget a modellváltás nyomán jelentkező látványos összeomlásoktól. Ebben a régióban inkább lokalizálható körzeti krízishelyzetek jöttek létre (vagy csak tovább éltek a gazdaságilag elmaradott térségekben). Kétségtelenül kedvezőtlen örökség viszont, hogy a régió egy jelentős része infrastrukturálisan fejletlen maradt, gazdasága mind fizikai, mind pedig közzgazdasági értelemben kevésbé kötődött közvetlen módon az európai és a világpiac-hoz (legfeljebb közvetítők révén). Mivel pedig sem korábban, sem pedig a rendszerváltás első éveiben a régió gazdasága, és ezen belül az ipara gazdaságpolitikai értelemben – néhány egységtől eltekintve – fontosabb szerepet nem játszott, valamint közvetlen piaci befolyásoltsága is mérsékelt volt, az új körülményekhez való alkalmazkodása, átalakulása is kissé megkésve megy végbe. Talán a kényszerek sem hatottak rá olyan erővel, mint másutt, holott az örökölt, többségében volt fióktelephely-vállalatok önálló és piacképes vállalkozássá szervezése rendkívül nehéz feladat (sok esetben reménytelen is). A tapasztalható önfelélő-halagató, a privatizációra passzív módon váró magatartásnak viszont a kumulálódott csekélyebb vagyon szab gátat.

Az aktív keresők gazdasági ágak szerinti megoszlásában 1980 és 1990 között a régióban mérsékelt elmozdulások voltak. Ezek a változások összességükben nem módosították azt az alapvető szerkezeti jellegzetességet, hogy a régió – Baranya megyét kivéve – sokkal *inkább agrárjellegű térség*, mint az ország egésze (1. táblázat). A mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban foglalkoztatottak aránya mind a négy megyében csökkent ugyan a 80-as évtizedben, de még így is hangsúlyos maradt az ágazat szerepe. Ez a tény, valamint az, hogy Somogy és Zala megyében volt a legradikálisabb a fogyatkozás, arra utal, hogy kevésbé a regionális adottságokhoz való illeszkedés, hanem sokkal inkább az elmaradt fejlődés okozta kényszer rajzolta az agrárkarakter képét. A régióon belül csak Tolna adottságai indokolják ezt a szintet, a legkevésbé pedig a többségében gyenge természeti feltételű Somogy és Zala (ezért aztán itt a legnagyobb a leépülés). (A továbbiakban a mezőgazdaság szerepe statisztikailag követhetlenné is válik: a 90-es években a tulajdonosi szerkezet és a szervezet átalakításával látszólag az európai szint közelébe esik – 10% alá – a mezőgazdasági aktív keresők aránya, de nyilvánvalóan nem csökken a mezőgazdaság szerepe a népesség életében. Nem valószínű, hogy az „eltűnt” tömeg más ágazatokba konvertálódik, inkább inaktívvá, munkanélkülivé vagy kistermelővé válik, amiáltal mindhárom esetben megmarad az agrár jelleg.)

A gazdasági szerkezet ezen általános regionális jellege *a gazdasági szervezetek ágazati megoszlásában* is kimutatható (2. táblázat). 1991 végén a régió népességének 12–13%-os országos arányával szemben a jogi személyiségű gazdasági szervezeteknek csak a 9,6%-a található itt, viszont a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási egységeknek a 15,9%-a (kiugró még a vízgazdálkodási szervezetek magas részesedési mutatója: a szervezeti formákra vonatkozó statisztikák szerint a régióban viszonylag sok és kicsi társulat működik, a vízgazdálkodás jellemzően lokális szervezetű és nem regionális).

A szerkezeti átalakulás egyik jellemző európai trendje *a terciarizáció*, a harmadik szektorban foglalkoztatottak részarányának növekedése. Magyarországon ez a folyamat – mivel szorosan összefügg a gazdaság, a piac fejlettségével, a fogyasztással, a jövedelmi helyzettel stb. – némileg hátrébb tart, mint az Európai Unió tagállamaiban. Nálunk 1990-ben a GDP 56%-át adta a szolgáltatási szektor (12%-ot a mezőgazdaság, 32%-ot pedig az ipar), amely hozzávetőlegesen azonos a fejletlenebb államok, így Görögország, Spanyolország és Portugália rátájával, és némileg meghaladja az ír mutatót (1. ábra). A foglalkoztatottak arányát illetően már nagyobb a lemaradás (2. ábra).

A magyar átlagértékhez képest a régió négy megyéje – a foglalkoztatottságot tekintve – 1990-ben általában gyengébb mutatókkal rendelkezett, Somogy megyét kivéve (3. táblázat).

1. TÁBLÁZAT
Az aktív keresők gazdasági ágak szerinti megoszlása 1980-1990-ben
(Breakdown of the active earners by economic sectors in 1980-1990)

Megnevezés	Baranya megye		Somogy megye		Tolna megye		Zala megye		Országos átlag	
	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990
Ipar	34,8	32,5	24,2	21,8	28,4	30,7	32,8	32,9	34,0	31,1
Építőipar	7,4	6,2	8,3	6,6	9,9	6,6	7,6	6,7	8,1	7,0
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	18,2	15,4	27,6	22,7	26,9	22,5	23,5	16,7	18,6	15,4
Szállítás és hírközlés	7,5	8,3	7,4	7,7	7,4	7,7	7,3	7,4	8,1	8,6
Kereskedelem	9,7	10,5	10,2	11,1	8,0	8,9	8,6	10,4	9,8	11,0
Vizgazdálkodás	1,8	1,9	1,9	2,1	1,9	1,7	1,5	1,7	1,5	1,6
Egyéb anyagi tevékenység	-	0,8	-	1,3	-	1,4	-	0,9	-	0,8
Személyi és gazdasági szolgáltatások	4,8	4,9	3,4	3,5	3,2	3,0	2,9	3,1	3,9	4,7
Egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatás	11,3	14,8	11,0	15,4	9,6	12,4	10,4	14,0	10,7	13,4
Közösségi és igazgatási szolgáltatás	4,5	4,7	6,0	7,8	4,7	5,1	5,4	6,2	5,3	6,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

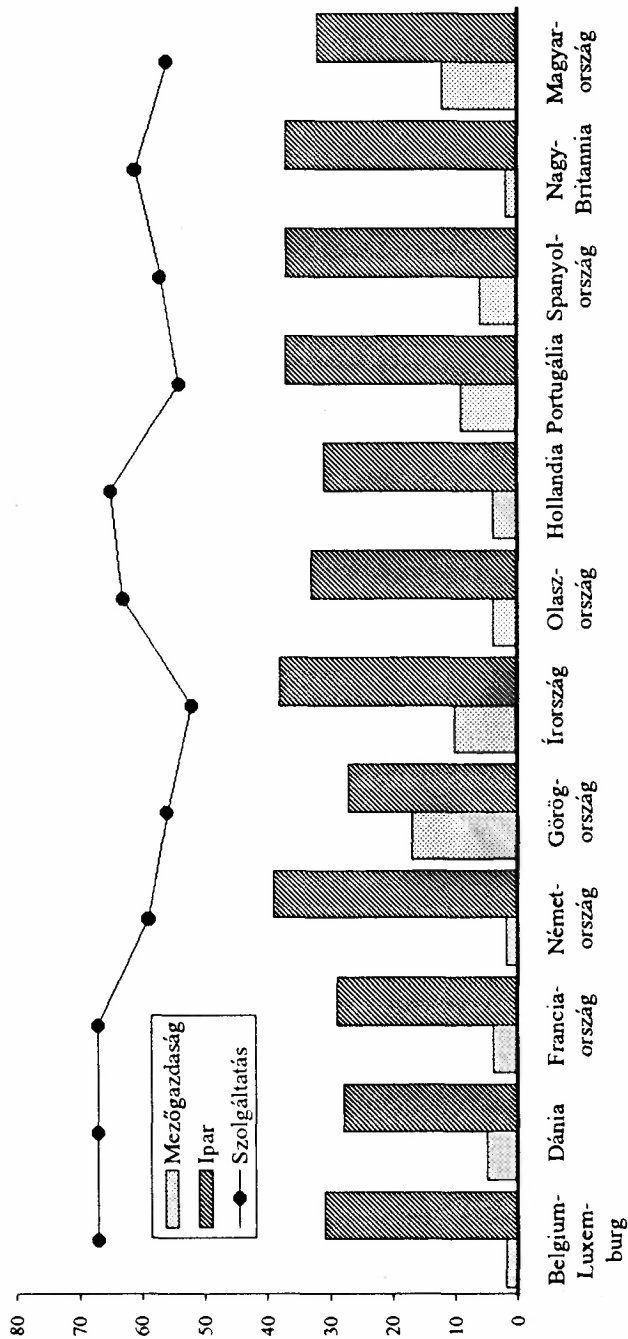
Forrás: Népszámlálás 1980., 1990. Baranya, Somogy, Tolna, Zala megye kötetei.

2. TÁBLÁZAT
A jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma gazdasági ágak szerint (1991. december 31.)
(Number of incorporated companies in the economic sectors [December 31. 1991])

Megnevezés	Baranya megye		Somogy megye		Tolna megye		Zala megye		Összesen		Dél-Dunántúl az ország %-ában
	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	szám (db)	arány (%)	
Ipar	389	21,4	275	20,4	202	23,3	226	21,3	1 092	21,5	9,0
Építőipar	265	14,6	165	12,3	113	13,0	120	11,3	663	13,0	9,4
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	130	7,1	150	11,1	109	12,6	100	9,4	489	9,6	15,9
Közlekedés, posta és távközlés	52	2,8	44	3,3	33	3,8	26	2,5	155	3,1	10,8
Kereskedelem	589	32,4	435	32,3	255	29,5	363	34,3	1 642	32,3	9,4
Vizgazdálkodás	54	3,0	56	4,2	18	2,1	42	4,0	170	3,3	25,8
Egyéb anyagi tevékenység	34	1,9	13	1,0	17	2,0	9	0,8	73	1,4	5,3
Anyagi ágak együtt	1 513	83,2	1 138	84,6	747	86,3	886	83,6	4 284	84,2	..
Nem anyagi ágak együtt	305	16,8	208	15,4	119	13,7	174	16,4	806	15,8	8,5
Összesen	1 818	100,0	1 346	100,0	866	100,0	1 060	100,0	5 090	100,0	9,6

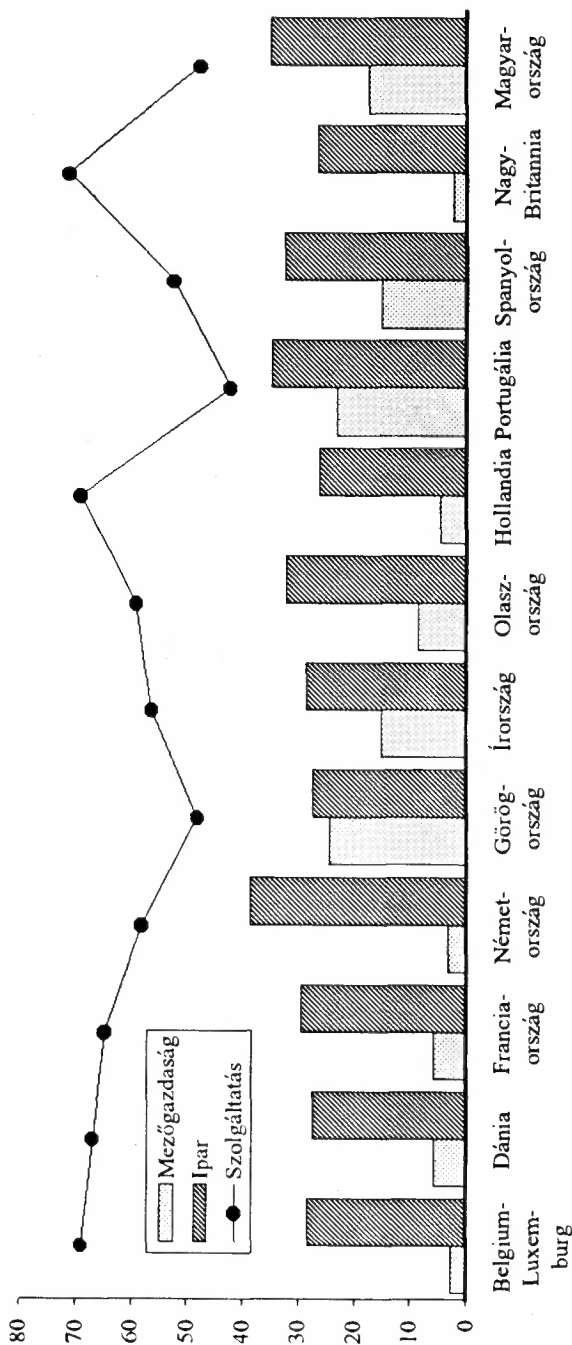
Forrás: A KSH Baranya Megyei Igazgatóságának egyedi adatközlése. (A szerző saját számítása.)

1. ÁBRA
 A fő gazdasági szektorok részaránya a GDP szerint 1990-ben (%)
 (Share of the Main Economic Sectors by GDP in 1990 [%])

Forrás: Eurostat, The World Competitiveness Report.

2. ÁBRA
A fő gazdasági szektorok részaránya a foglalkoztatottak szerinti 1991-ben (%)
(Share of the Main Economic Sectors by Number of Employees in 1991 [%])

Forrás: Eurostat, The World Competitiveness Report.

3. TÁBLÁZAT
A tertiér szektorban foglalkoztatottak arányának változása
(Change of the rate of those employed in the tertiary sector)

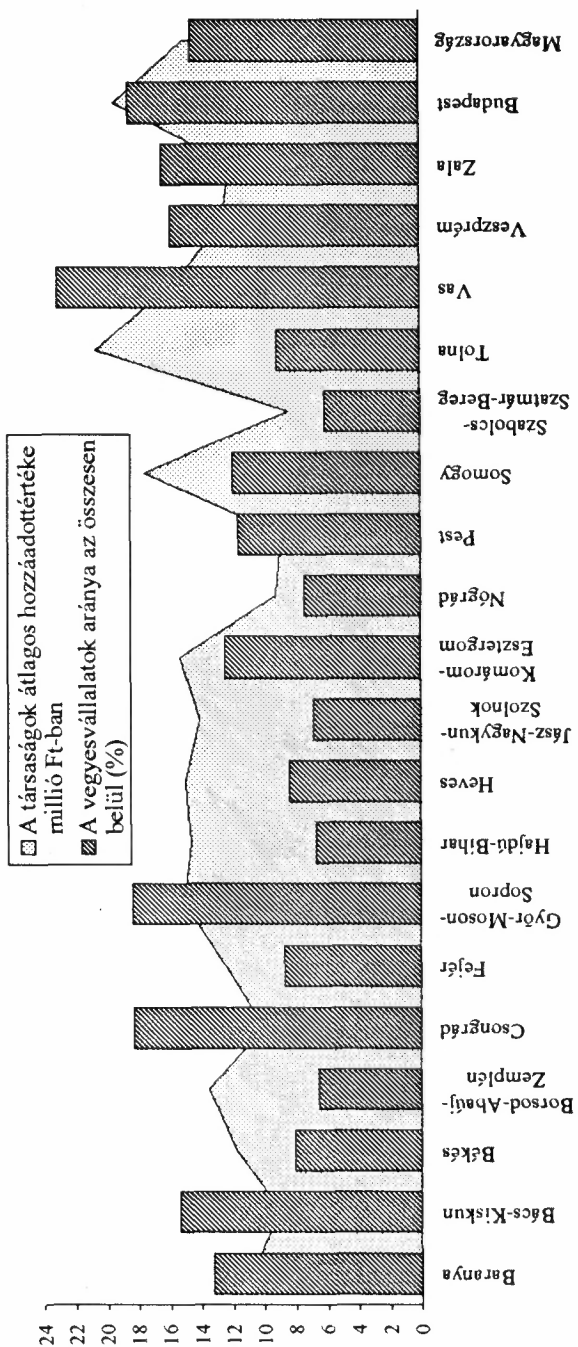
Megnevezés	A tertiér szektorban foglalkoztatottak aránya (%)	
	1980-ban	1990-ben
<i>Baranya</i>	39,7	45,9
Bács-Kiskun	32,3	37,3
Békés	34,3	40,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	35,5	42,9
Csongrád	36,9	44,4
Fejér	35,0	43,1
Győr-Moson-Sopron	36,3	44,7
Hajdú-Bihar	38,3	43,9
Heves	36,3	43,4
Jász-Nagykun-Szolnok	37,8	41,3
Komárom-Esztergom	32,4	39,7
Nógrád	34,0	39,2
Pest	37,8	44,9
<i>Somogy</i>	40,0	48,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	37,3	44,0
<i>Tolna</i>	35,0	40,2
Vas	39,8	45,2
Veszprém	36,1	43,5
<i>Zala</i>	36,1	43,7
Budapest	51,3	60,6
Ország összesen	39,3	46,5

Forrás: Népszámlálás. 1980., 1990. (A szerző saját számítása.)

A külföldi tőke részvétele a régióban egyelőre csak az alkalmazkodás, a fejlődés esélyét növeli a gazdasági egységeknél. 1992-ben az egy társaságra jutó hozzáadottérték és a vegyesvállalati arány között nem volt egyértelmű összefüggés (3. ábra). Tendenciájában tulajdonképpen csak Budapestnél, illetőleg Vas, Győr-Moson-Sopron és Zala megyénél fedezhető fel ilyen kapcsolat.

Részben e közismerten előljáró térségekben, de még inkább másutt a külföldi részvétel eddig a kisebb szervezeteket „célozta meg” tömegesebb módon, illetőleg relatíve kisebb tőkerészesedéssel tette ezt. Ha a külső tőke bevonása egy-egy cégnél nagyobb hányadra tesz szert, esetleg „sorra kerülnek” a nagyobb, de az alkalmazkodás esélyével is rendelkező társaságok, a külföldi résztulajdonlás és a potenciál működése között bizonyára szorosabb kapcsolat alakulhat ki.

3. ÁBRA
A társaságok átlagos hozzáadott értéke és a vegyesvállalatok aránya
megyéenként 1992-ben
(Average Value Added by Companies and the Rate of Joint Ventures
in the Counties in 1992)

Forrás: Pénzügyminisztérium Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet.

A külföldi tőke beépülésének ez a kiteljesedése irányzatában már 1990-1991-ben is kimutatható: a vegyesvállalatok számbeli gyarodásának ütemét meghaladó a vegyesvállalatok átlagtőke-növekedésének a dinamikája. A tendencia a dél-dunántúli régió megyéiben is – hozzávetőleg az ország egészét jellemző ütemben – érzékelhető. A régióban a vegyesvállalatok átlagos tőkenagysága 1991 végén mindazonáltal nem éri el az országos átlagot. A legközelebb Baranya, majd Zala került ehhez (az országos átlag 67, illetve 62%-os értékével), míg Tolnát és Somogyot az átlaga a három legalacsonyabb értékű megye közé sorolja be az országban. Egyébként a szervezetek eloszlása és az átlagos tőkenagyság közötti kapcsolat szinte ellentétes mozgást végez.

Összefoglalva, a dél-dunántúli régió gazdaság szerkezete lassan változik, továbbra is jellemző az erősebb agrár jelleg. A vállalati szervezet átalakulása, az alkalmazkodás részben az örökölt, részben az ország jelenlegi gazdasági potenciálján belüli súlya, szerepe miatt egy kissé megkésett. A külföldi tőke megjelenése az országos átlagnál kevésbé jelentős gyakoriságú, és elsősorban a kisebb egységeket érintette. A szerkezet és szervezet váltása legelőrébb a harmadik szektorban jutott, az iparban egyelőre mérsékeltebb az átalakulás dinamikája, míg a mezőgazdaságban a vizsgált év még a „vihár előtti” állapotot tükrözi, ahol a szelekció elsősorban a gyenge adottságú megyékben mutatkozik.

A Dél-Dunántúl ipara

A dél-dunántúli megyék iparának szerkezetét a különbözőségek és hasonlóságok egyaránt jellemzik. Az eltérés az, hogy a sajátosságok egyszersmind az ország egészét véve is különös és örökölt vonások, míg a hasonlóságok zömmel mintegy belesimulnak az ország egészét leíró szerkezeti jegyek alkotta képbe (4. táblázat).

Baranya megyében a bányászat, és „természetes” velejárójaként a (főleg női munkaerőre települt, de hagyományokon is nyugvó) könnyűipar a domináns, feltűnően alacsony viszont a gépipari ágazat aránya. A két vezető ágazat súlya 1980 és 1990 között csökkent ugyan a foglalkoztatásban, de még így is meghatározzák a megye ipari szerkezetét és potenciálját. A strukturális eltolódás zömmel az élelmiszeripar javára történt, a minimális arányú gépipari ágazatot azonban továbbra is alig érintette.

Somogy megyét a gépipari és élelmiszeripari ágazat magas aránya különbözteti meg a régió többi részétől. A megye iparszerkezetében 1980 és 1990 között érdemi változás nem történt, a jelenleg is meglévő ipari struktúra döntően a 70-es években alakult ki.

4. TÁBLÁZAT
Az ipar szerkezete a foglalkoztatottak száma alapján 1980-1990-ben, %
(Structure of industry by the number of the employment in 1980-1990, %)

Megnevezés	Baranya megye		Somogy megye		Tolna megye		Zala megye		Magyarország	
	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990
Bányászat	30,9	25,9	0,5	0,5	0,9	1,3	9,1	8,3	7,1	6,0
Villamosenergia-ipar	3,3	4,7	1,5	2,3	4,6	13,9	1,7	2,1	2,2	3,5
Kohászat	1,1	1,1	0,1	0,8	-	0,5	0,0	0,1	6,0	5,0
Gépipar	11,5	12,6	34,0	35,7	25,3	24,3	32,8	32,2	32,0	32,9
- gép- és gépi berendezés ipar	4,3	6,8	10,4	13,1	7,1	6,0	11,1	13,8	8,0	10,7
- közlekedési eszköz ipar	1,6	2,2	1,1	2,7	0,7	..	3,6	2,3	6,5	..
- villamosgép és -készülék ipar	0,0	0,1	5,2	6,0	1,0	..	2,0	2,2	3,9	..
- hűtő- és vákuumtechnikai ipar	4,3	2,3	9,7	6,4	4,8	4,9	14,1	11,9	6,3	5,7
- műszeripar	1,2	0,9	2,9	3,2	4,0	3,9	2,0	1,9	3,6	..
- fémtömegcikk-ipar	0,1	0,3	4,7	4,3	7,7	6,7	-	0,1	3,7	..
Építőanyag-ipar	7,4	7,7	3,6	3,4	3,1	2,8	6,5	6,6	4,9	4,6
Vegyipar	2,1	3,1	0,8	2,7	1,8	3,5	5,7	6,3	6,9	8,5
Könnyűipar	28,3	26,3	27,3	25,3	38,5	31,9	24,5	23,3	25,3	22,1
Egyéb ipar	1,5	0,5	6,8	3,5	10,0	1,8	4,2	2,9	3,4	1,9
Élelmiszeripar	13,9	18,1	25,4	25,8	15,8	20,0	15,5	18,2	12,2	15,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Baranya, Somogy, Tolna, Zala megye statisztikai évkönyve. 1980., 1990. (A szerző saját számítása.)

Tolna megyében természetesen az energiaipar mutatója a legkarakterisztikusabb: a paksi atomerőmű erőteljesen rányomja bélyegét a megye ipari palettájára, nem kis mértékben torzítva is azt, a valóságosnál kedvezőbb összképet mutatva. Az energiaipart a változások ellenére egy rendkívül erős könnyűipari foglalkoztatás egészíti ki meghatározó elemként. A szerkezetmódosulási irányok közül a könnyűipar jelentős visszaesése mellett még az egyéb ipar korábban ugyancsak egyedi szerepének minimálissá válása és a gépipar némi csökkenése a figyelemre méltó egyfelől, a villamosenergia-ipar és az élelmiszeripar gyors térnyerése pedig a váltás növekedési irányaként másfelől. Tolna megyében az atomerőmű mellett ebben az évtizedben jön létre – elsősorban Szekszárdon és környékén – egy olyan élelmiszergazdasági vertikum és koncentráció, amely Szekszárdnak egy egyedülállóan sajátos gazdasági szerepkört kölcsönöz a magyar városhálózatban.

Zala megye iparában – ahol Tolnához hasonlóan még a 80-as években is nőtt a foglalkoztatási szerepe – érdemi strukturális elmozdulás Somogy megyéhez hasonlóan nem volt a vizsgált periódusban. Az élelmiszeripar arányának növekedése mellett lassú ütemben csökkent a gépipar és a könnyűipar súlya. Az utóbbi azután 1991-ben megint felszökött, olyannyira, hogy még az 1980-as szintet is meghaladta.

Az ipari szervezeteknek döntően a városokba koncentrálódása a 80-as években nemigen mérséklődött, sőt a várossá nyilvánítás révén a falusi iparbázisok egy jó része is városi lett

Baranya megyében – ahol Pécs súlya, sőt Komlóval és a környék falvaival együtt a túlsúly a döntő volt és maradt – tapasztalható viszonylag a legnagyobb mérvű elmozdulás a községi ipar javára. Igaz persze, hogy elsősorban Pécsvárad, Szentlőrinc és talán Selye az előidézője ennek, ahol a várossá válás később következett vagy következik be. A másik megjegyzés pedig az lehet, hogy a községi ipart – a beremendi cementgyáron kívül – zömmel pécsi vagy komlói székhelyű cégek bedolgozó (könnyűipari) telephelyei alkotják, eléggé instabil helyzetben.

A baranyaihoz hasonló „egyközpontúság” a jellemző még Somogy megyére, ahol a községekbe települt ipar foglalkoztatottainak az aránya a legalacsonyabb a négy megye közül.

Tolna megye sajátossága – településszerkezetével is összefüggésben – a községi ipar viszonylag nagyobb súlya, mégpedig a nem potenciálisan várossá váló falvakban. Ennek ellenére itt is csökkent már 1990-re a falusi iparban dolgozók részaránya.

Zala megyét területi értelemben a két megyei jogú város, és ennek folytán a két várossá települő kettős ipari pólus teszi sajátossá. A falusi ipar foglalkoztatási szerepe lényegében csak a várossá nyilvánítás révén változott.

Az adatokat szemlélve tehát nincs érdemi területi terjedés az iparban, sőt a számottevőbb iparral rendelkező községek várossá is válnak. A várossá válás útja továbbra is az ipar súlyához kötődik. Ilyen értelemben az iparhoz kapcsolódó fejlődési várakozás praktikusán jelen van, sőt tapasztalati úton még további impulzusokat is kap.

Az 1990 utáni években a községi ipar foglalkoztatottainak aránya a statisztika szerint erős hullámszerűen indul. A lemenő irányt a fióktelepi jellegből származó sebezhetőség, egyoldalú függés és kiszolgáltatottság táplálja. Az anyavállalatok a szigorodó környezetben elsőként ezeket áldozzák fel (a régióban is), esetenként az anyacég túlélésére használva fel az így visszaforgatott vagyონrészt, vagy éppenséggel a költségmegtakarítást. Az időnkénti felfutást pedig a (néha külföldi) bedolgozás és bér munka adja, olykor időszakos telepi működést eredményezve. Noha a régióban az egész ipart egy nagyfokú átmenetiség, a privatizáció késése és a tényleges szerkezet- és működésváltás elhúzódása jellemzi, a falusi ipar még ehhez képest is labilis. Ráadásul mindez olyan helyzetben következett be, amikor széthullik a mezőgazdaság szervezete is, hogy majd új tulajdonosi és működési rendszer szerint újjászerveződjön.

Az úgynevezett iparosodottság (az iparban foglalkoztatott népesség aránya) Somogy megyét kivéve számottevően nem különbözik az országos átlagértéktől. Mennyiségi értelemben a régió így *közepes fejlettségűnek minősíthető*. Az ipari foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete pedig – megint Somogy megyétől eltekintve – meg is haladja az országos szintet. Emellé azonban feltétlenül oda kell tennünk a visszautalást a hozzáadott érték kapcsán vázolt helyzetre. A kettő együtt a szerkezetváltás elhúzódására vonatkozó megállapításunkat támaszthatja alá. Ha ide még felsorakoztatjuk a külkereskedelmi célra történő értékesítés általában alacsony – Baranyában egyenesen kirívó – arányát, a kép a mozaikszerű adatbázis ellenére viszonylag teljessé válik.

Összefoglalóan, a régió iparát lassú szerkezeti változások jellemzik. Általános elemként a könnyűipar súlyának csökkenése és az élelmiszeripar szerepének növekedése emelhető ki, az örökölt iparszerkezeti sajátosságok némileg mérséklődő arányú továbbélése mellett. Többségében városi iparról van szó, a falusi ipar hálózata egy-két kivételtől eltekintve még a nem túl fejlett országos szinthez képest is elmaradásokat mutat, és meglehetősen labilis helyzetben van.

A régió gazdaságfejlesztési stratégiájának alapvonásai

A területi gazdaság szerkezeti alkalmazkodása, váltása kapcsán klasszikus dilemma a *folytonosság és a radikális átstrukturálódás ellentmondása*. A probléma alapvetően az, hogy egy térség gazdasága a kialakult bázisán fejlődhetne tovább, ugyanakkor a piaci viszonyok által meghatározott modernizáció egy merőben új struktúrát igényelne, mégpedig viszonylag gyorsan, amely kevésbé alapozódhat a meglévő bázisra.

Ez az alapkérdés a Dél-Dunántúl gazdasági stratégiája kapcsán is felvetődik. Egyszerűsítve a képletet: a realitásként a jelenlegi bázison kibontakozó szerves fejlődés jövőképe és a piaci viszonyokból származtatható kívánatos jövőkép között számottevő különbség van, a jelen termék- és szervezetstruktúrája alapján más, mint a célként megfogalmazható termék- és szervezetstruktúra. A Dél-Dunántúl mai exportjában megjelenő

termékek például sok esetben alkalmatlanok arra, hogy egy fejlesztési stratégia elemei lehessenek, arról nem beszélve, hogy ezek aránya az értékesítésen belül még hazai összevetésben is alacsony, az exporthányad a régió gazdaságában gyenge színvonalú.

Nyilvánvaló, hogy sem elvi, sem gyakorlati okokból nem lehetséges az, hogy a stratégiaként vázolandó program ne a szerves fejlődés útját, azaz a jelen struktúrából kinövő, azon alapuló fejlődést vázolja fel. A stratégia ily módon szükségképpen a kis lépések, a fokozatos diverzifikáció programja, amely a hosszabb távon megvalósítható szerkezeti váltás folyamatát vetítheti előre.

A fentiekből adódik a *stratégia második kiindulási pontja*, nevezetesen, hogy a területi fejlődés útja elsődlegesen a területi gazdaság erősödése, fejlődése, amely magából a gazdasági szférából, a vállalatokból és vállalkozásokból nőhet ki. A területi gazdasági potenciál rehabilitációja, új alapokra helyeződése a vállalati-piaci szféra vállalkozási-üzleti alapon történő mozgása eredményeként mehet végbe. Minden központi vagy helyi-területi beavatkozás külsődleges jellegű, de szükséges és feladata a támogatások, kedvezmények (ösztönzők és szabályozások), valamint a területi fogadókészség és a környezet alakítása révén a működő tőke területi és ágazati mozgásának a befolyásolása. A központi és a helyi-területi önkormányzati beavatkozás célja döntően az, hogy az egyébként a települési, területi érdekek szempontjából kevésbé érzékeny gazdasági szféra számára közvetítse ezeket az érdekeket, és piacokonform, zömmel pozitív (és csak végső esetben adminisztratív) befolyással érvényre is juttassa azokat.

E funkció tehát a területi gazdaság fejlődésének, folyamatos – a piaci viszonyokhoz történő – alkalmazkodásának elősegítése a belső erőforrások hasznosítása, a külső támogatások és ösztönzők célirányos felhasználása révén, a területi-települési adottságok és feltételek figyelembevételével és a hasznosulásuk érdekében.

A funkcióhoz kötődő területi érdek három alapmomentuma a következő:

- a területi munkamegosztás elmélyítése, a regionális piaci viszonyok kibontakozásának az előmozdítása;
- a térség közösségi és egyéni jövedelemforrásainak a gyarapodása;
- a népesség foglalkoztatása.

Amennyire evidensnek tűnő érdek a jövedelem és a foglalkoztatás, annyira nem az – többek között a regionális fejlődés eddigi modellje miatt – a területi munkamegosztás és kooperáció, ezért ezt kell a stratégia *harmadik meghatározó pontjává* kiemelni. A versenyképes gazdaság kiépülése a régióban a területi gazdaság regionalizációjával, a regionális meghatározottság jelentős erősödésével mehet végbe. A *területi kooperáció alapja* a regionális fejlődéshez kötődő *érdekközösség* lehet, amely egyre inkább anyagi-jövedelmi természetű lesz, tekintettel arra, hogy a régiók között is egyre határozottabb verseny bontakozik ki. Az érdekközösség nem más, mint az egyéni, a közösségi és a helyi-területi fejlődés, vagyongyarapodás és anyagi értékképződés mind szorosabb összekapcsolódása és valós forgalmi-piaci manifesztálódása. A társadalmi-gazdasági fejlődés, a települési (infrastrukturális) környezet fejlettsége, a gazdasági egységek viszonylag stabil helyzete, az új vállalkozások terjedése az adott térségben (településen)

egyaránt felértékeli a magán-, közösségi és vállalati-üzleti vagyont, növeli a piaci forgalmi értéket (ez az úgynevezett forgalmi értéknövekedési hatás).

Persze a verseny a régiókn belül a körzetek, sőt települések szintjén is megjelenik, de ez belátható időn belül alárendelődik a régiók közötti versenynek. A versenyben való előrelépés – azaz a fejlődés – pedig minden szereplő jövedelmi-vagyoni pozícióját emelheti (miként fordított esetben le is értékelheti).

A regionális gazdaság és a regionális piac fokozatos kibontakozásával, épülésével ugyanis a területi gazdasági fejlődés és szerkezet egyre inkább a belső erők mozgósítására támaszkodik, mert a tartós fejlődőképesség megteremtése (egyfajta regionális fejlődési egyensúly kialakulása és fenntartása) éppen a helyi adottságok, feltételek és lehetőségek bázisán, azokat maximálisan (vagy azt közelítően, optimálisan) hasznosítva és számításba véve képzelhető el. Továbbá, ezen az úton teremthető meg a feltétele annak, hogy a regionális gazdaság folyamatos alkalmazkodóképessége, szerkezeti adaptálódási készsége létrejöjjön a régió keretein belül, elkerülendő, hogy a folyamatosan újratermelő váltási kényszerek regionális válsághelyzeteket idézzenek elő.

A regionális munkamegosztási és kooperációs rendszer csomópontjait *fejlődési klasztereknek* nevezhetjük, amelyek a regionális fejlesztési stratégia alapelemeit adják. Ezek a klaszterek olyan sűrűsödési pontok a régió gazdaságában, amelyek:

– egyfelől ágazati és funkcionális kötődésben (egyfajta sajátos vertikális kapcsolatban) álló gazdasági egységek láncolatát jelentik versenyképes végtermék vagy szolgáltatás előállítására, jövedelmező termelési folyamat révén, elsődlegesen a régió belső erőforrásaira támaszkodva és azt hasznosítva;

– másfelől a régió gazdasági-szolgáltató egységei között egy olyan kapcsolati hálót, amely a piac közvetlen hatás-közvetítését is biztosíthatja, a közös érdek alapján álló információáramlást és a piaci impulzusokra történő reakciót egyaránt.

E klaszterek elsődlegesek, de nem kizárólagosak a régió gazdasági fejlődésében. Leginkább rövid távon lesz ez igaz, hisz a piaci viszonyok alapján kiépülő regionális munkamegosztás egy folyamat eredménye. Ma még sok helyütt ott sincs régiókn belüli kooperációs kapcsolat, ahol egyébként az kézenfekvő lenne (például bőripar-bőrruházati és kesztyűipar, fafeldolgozás-bútoripar stb.), elsősorban azon okból, hogy a gazdaság rendszere korábban a nemzetgazdaság szintjén ágazati munkamegosztást követve alakult.

A területi gazdaság regionalizációja ugyanakkor nyitott gazdasági rendszert jelent, tehát a régiókn kívüli kapcsolatok is tartósan fennmaradnak, bizonyos szférákban pedig meghatározók is lehetnek (ez a regionális adottságok és feltételek következménye).

Ha a területi-települési gazdaság fejlődésében résztvevő aktorokat a perspektíváról kérdezzük, szinte sztereotíp válaszokat adnak: a fejlődés-fejlesztés legfőbb akadálya a tőkehiány, a magas hitelkamat (infláció), a nagymérvű jövedelemelvonás és a kisebb jövedelmezőség, valamint – másodlagosan – a hagyományosan értelmezett infrastruktúra fejletlensége. Nincs okunk kételkedni abban, hogy ez így igaz. A régió fejlesztési stratégiája az elsődlegesként említett tényezőkkel nem foglalkozhat, azok a makrogazdasági

keret elemei, peremfeltételek a program számára. A hagyományos infrastruktúra hiánya már a stratégia része lehet, mint ahogy arra más helyen ki is térünk.

A lehetséges klasztereket vizsgálva azonban körvonalazható egy olyan szűk keresztmetszet, amely a fentebbi korlátokon túl mutatkozik, fontossága egyáltalán nem másodlagos és akár a regionális fejlődés ösztönzésének, előmozdításának stratégiai területe is lehet. Bárhogy vizsgáljuk ugyanis a lehetséges klaszterek kialakíthatóságát, vagy kialakulásának az esélyét, a számba vehető területi termelő-szolgáltató egységek láncolata – a viszonylagos fejletlenség, a korábbi gazdasági-szerkezeti rendszer miatt – két stratégiai fontos ponton hiányos. Az egyik *alapvető gond* a láncolat első szakaszának a hiánya, amit a szűkebben vett innovációs rendszernek nevezhetünk. Mind a gyártmány-, mind a gyártásfejlesztés a Dél-Dunántúl gazdaságában rendkívül fejletlen. A korábbi, zömmel telephelyi jellegű szervezeti rendszer még a nagyobb egységek esetében sem alakított ki e célra belső egységeket. A háttérben szükséges K+F tevékenység a Dél-Dunántúlon még hazai összevetésben is fejletlen, a legnagyobb elmaradás pedig éppen a műszaki fejlesztési szférában tapasztalható. Eddig nyilván a közgazdasági értelemben vett szükségesség sem jelent meg, a jelenlegi szerkezetváltási kényszer viszont elodázhatatlanná teszi a lehető leggyorsabb kiépülését.

A másik *alapvető hiány* a láncolat végén a piaci szervezet, a marketing apparátus. Ez két irányban is komoly hátrányt jelent. Az egyik maga az értékesítés megszervezése, és ezen belül különösen a külpiazi eladásé. A fejletlenség oka itt is ugyanaz, mint a fejlesztésnél, sőt voltaképpen a közvetítő beiktatásával alkalmanként pótolta belső hiány esetében ugyanaz a függés, kiszolgáltatottság jött létre, mint a „fejlesztési importnál”. A másik hiányosság pedig a piaci információk beszerzésének a problémája, amelynek elégtelen volta előbb-utóbb a teljes gazdasági tevékenység fejlődését blokkolhatja.

A láncolat elején és végén egyszerre mutatkozó hiány azt jelenti, hogy a gazdasági egységek többségénél ez a két pont a szűk keresztmetszet, továbbá, hogy ezen a téren elkülönült üzleti-szolgáltató szervezet (infrastruktúra) nem alakult ki.

Az új vállalkozások érdemi változást ezen a téren nem hoztak. Jellemző, hogy a termelő jellegű új vállalkozások részaránya kicsi (hozzávetőlegesen a társas vállalkozások negyede, ötöde), a többségük kis létszámú szervezet, amely viszonylag egyszerű termék(ek) előállítására vállalkozik. Egy 1992-ben Baranya megyében végzett felmérésünk szerint például a 140 ipari ágazathoz sorolt vállalkozásból 81,4% a termelés minden fázisát maga végezte, nem volt termelési kooperációs kapcsolata (egyébként a kooperációs kapcsolatok jellemző formája eme felmérés szerint a bér munka, ami ugyancsak nem igényel különösebb komplexitást a vállalkozási funkció esetében).

A fejlesztés és a piaci szervezet kiépülésében eddig a külföldi tőkével alapított vegyesvállalatok sem okoztak „áttörést”, a létrejött vegyesvállalatok többsége a régióon belül nem támaszkodik kooperációra, gyakorlatilag telephelyszerű tevékenységet végez. Az említett két funkciót az anyagég látja el.

Ami a piaci szolgáltatásokat illeti, a hiány érzékelhetőbb és kézzelfoghatóbb, tehát kezdeményezések is vannak: érdekképviseltek, igazgatási szervezetek stb. próbálnak

közvetíteni, piaci kapcsolatokat előmozdítani, de néhány új vállalkozás is akad már erre a funkcióra. Különösen fontos lenne a külpiaci értékesítéssel kapcsolatos ilyen irányú közvetítés, továbbá, hogy ez üzleti-szakmai alapon történjen.

A régió gazdasága fejlődésének lehetséges főbb csomópontjait, klasztereit elemezve még egy alapvető sajátosság emelhető ki. Egyelőre nincs, és belátható időn belül nem is látszik kialakulni olyan klaszter, amely a régió gazdaságának a leginkább sajátos vonása lehetne, a regionális fejlődésnek mintegy fazont adna. A korábbi ilyen jellegű elemek (például a bortermelés, a szén-, urán-, kőolajbányászat, a könnyűipar egyes ágazatai, a turizmus stb.) vagy a piaci viszonyok változása, vagy saját fejlődési korlátaik miatt elvesztették ezt a szerepüket, ma legfeljebb egyik elemévé válhatnak egy új struktúrának. Újak pedig nincsenek, mivel a „gazdasági félperiféria” értelemszerűen nem produkált új pólusokat.

A régió gazdasági fejlődése ezért egy diverzifikált szerkezetű potenciál bázisán mehet végbe, ahol láncolatszerű kooperatív klaszterek és egyedi fejlődési „pontok” egyaránt előfordulnak, anélkül, hogy akár a régió, akár az azon belüli területi egységek esetében valamelyik is meghatározó, generáló elem lenne.

A fejlődés ágazati szerkezete is a diverzifikáltságot tükrözi. Az ipar nem veszít jelentőségéből, bár a foglalkoztatásban betöltött szerepe mérséklődik. Mivel ezen belül az egyik lehetséges fejlődési csomópont az élelmiszeripar, a mezőgazdaság nagyobb arányú szerepcsökkenése sem prognosztizálható. Az utóbbi esetében további indok lehet az is, hogy a régió egy jelentős része gazdaságilag elmaradott rurális körzet, ahol a speciális, elmaradottságot kezelő programok miatt még sokáig nem nélkülözhető a mezőgazdasági tevékenység.

A szerkezeti módosulásnak voltaképpen egyetlen új eleme a *tercierizálódás* lehet. Az európai fejlődési trendek alapján a folyamat egyfelől szükségszerű, másfelől a régió eddigi fejlődését már jellemezte egy mérsékelt tempójú, ilyen irányú átrendeződés. A primer és szekunder szférák létszám- és szervezetleépülésével a terciér szférában foglalkoztatottak és a szervezetek száma gyarapodott, ami arányában azután – a leépülési háttérrel – talán nagyobbak is tűnt statisztikailag, mint amilyen valójában.

A másik ok, ami miatt az eddigi aránynövekedésnél mérsékeltebbnek kell feltételeznünk a terciér szféra regionális gazdasági szerepének a felértékelődését, az az, hogy a szolgáltatási szférán belül – a hiányos statisztikai adatok miatt csak becslés alapján – a gazdasági-üzleti szolgáltatások kevésbé gyorsan izmosodtak, az adminisztratív és a költségvetési szféra kiterjedése mindenképpen nagyobb volt.

A terciérizáció folyamatának kibontakoztatása mindazonáltal a régió fejlődésének egyik alapterülete lehet, és mint ilyen, a stratégia egyik legfontosabb fejlesztési eleme. Egyrészt az infrastrukturális környezet fejlődése és az ezt működtető szolgáltatás felfutása a gazdasági fejlődés egyik alapfeltétele (ezen belül a közlekedés, hírközlés és a kommunális ellátás bizonyulhat a regionális növekedés „peremfeltételének”). Másrészt – és a stratégia szempontjából nem kevésbé fontos módon – a terciérizáció, és azon belül a gazdasági-üzleti szolgáltatások bővülése jelentősen gyorsíthatja azt a folyamatot,

amelyben a régió gazdasági egységei a regionális piac kibontakozása, a gazdaság regionalizációja irányában fejlődnek, és erős belső kooperációs hálózattal rendelkező, piaci alapon működő és arra reagáló, regionálisan meghatározott gazdasági bázis jön létre. Ilyen értelemben a terciarizációs folyamat lehet az a szféra, ahol a szűkebben vett gazdaságon kívüli szereplőknek piacokonform módon a legtöbb lehetőségük adódhat a regionális fejlődés előmozdítására.

A terciar szférához tartozó gazdasági szervezetek sokasodása, differenciálódása a piactudás igényelte munkamegosztás terméke. E szervezetrendszer létrejöttének támogatása, kezdeményezése, gyorsítása azonban visszahat a gazdaságfejlődési, -épülési folyamatra, akcelatív szerepet játszik, ezért igen hatásos közvetett területi növekedést élnéköző eszköznek tekinthető. Alapját, szükségességét az adja, hogy a területi gazdasági növekedésben és szerkezetalakulásban (-alkalmazkodásban) a kis- és középüzem méretű szervezetek játsszák a meghatározó szerepet, ahol a vállalati teljes funkcióhoz kötődő teljes körű belső apparátust a vállalkozás nem bírja el, de a működés nem is igényli ezt. Bizonyos vállalkozási funkciók szolgáltatássá specializálódnak (és koncentráálódnak), piaci terméké válnak.

A terciar szféra lehet a regionális fejlődést előmozdító stratégia egyik fő intervenciós pontja.

A kialakítható gazdasági klaszterek

E program döntő eleme, hogy a gazdaságot nem csak ágazati vagy profitorientált megközelítésben vizsgálja, hanem vertikálisan és horizontálisan integrált, a régióban gyökerező klaszterekben. E megközelítés segíthet abban, hogy a régió döntéshozói – a közösségi és magánszektorban egyaránt – olyan újszerű stratégiai és taktikai döntéseket hozzanak, amelyek új pályára terelhetik a regionális gazdaság fejlődését.

A programalkotás nehézségei az alábbiakban foglalhatók össze:

- a régióban termelt áruk piaca csak lassan nő;
- a verseny a világpiacon és az EU-ba való integrálódásunkkal erősödik;
- a régió hagyományos komparatív előnyei gyengülnek;
- a korábban a legnagyobb jövedelmet termelő bányászati klaszter hanyatlak és mával rántja a körzet gazdaságát is;
- a gazdasági szolgáltatások fejletlenek és maguk is támogatásra szorulnak.

Ezért a gyengülő komparatív előnyöket új versenyképes elemekkel kell kiegészíteni:

- új versenyképes gazdasági klasztereket kell kialakítani vagy reorganizálni;
- fejleszteni kell a helyi igényeket kiszolgáló gazdasági infrastruktúrát;
- az EU piacára kell koncentrálni (ami ott versenyképes, az bárhol eladható a világon);
- erősíteni kell a közösségi és a magánszféra együttműködését.

Az élelmiszeripari klaszter

Az élelmiszeripari klaszter – ráépülve a részlegesen már meglévő vertikumra – a Dél-Dunántúlon lényegében a teljes folyamatot átfoghatja a végtermék értékesítésével bezárólag.

Elemei:

- élelmiszergazdasági kutatás, fejlesztés, tanácsadás;
- mezőgazdasági termelés (kis- és közepes méretű, egyéni és társas vállalkozások);
- élelmiszeripari feldolgozás;
- felvásárlási, ellátási rendszer (integrációs szervezet, amely a végtermék előállítója is lehet);
- értékesítési, beszerzési szervezet, amelyen belül a külpiaci értékesítés érdemel külön kiemélést; ez a fokozat sem feltétlenül önálló szervezet, kötődhet a végtermék előállításához.

A klaszter alapján véve négy területen jöhetne létre:

- a tejtermelésben és tejfeldolgozásban,
- a húsiparban,
- a bortermelésben,
- a zöldség, gyümölcs feldolgozásban és a tartósítóiparban.

A legkedvezőbb esélye a *tejvertikum*nak lehet. A tejtermelésnek hagyománya van a régióban, viszonylag fejlett gyártmány- és gyártásfejlesztési kutató bázissal rendelkezik. A fő gond a teljes vertikumban most zajló tulajdonosi szerkezetváltás (privatizáció) következtében mutatkozó bizonyos dezorganizáció.

A DRI európai konjunktúra- és piacelemzése alapján ugyan az Európai Unión belül a tej- és tejtermékek piacának csak gyenge növekedése prognosztizálható, viszont a magyar vállalatok piaci lehetősége ezen belül közepesen erős. Komoly versenyhelyzet jellemzi a tej és tejtermékek forgalmát, mind az Unióbeli, mind pedig az EFTA-országok termelőivel. A piacelemzés aláhúzza, hogy az eladhatóság szempontjából a döntő tényező az élelmiszer-higiéniai szempont, a tej minősége és a termelés körülményei, valamint a csomagolás. Kedvező a Dél-Dunántúl pozícióját illetően az, hogy az Unión belül Olaszország és Görögország (azután Hollandia és Németország) a legfontosabb magyar exportpiac a tejtermékek számára.

A második terület lehet a sorban a *bortermelés*, azon belül a mecsek-villányi, a szekszárdi és a balatoni körzet (történelmi borvidék) számára.

A klaszternek a hagyományos vertikum képezné az alapját. E téren ugyancsak van a Dél-Dunántúlon kutatási-tanácsadó bázis. A legnagyobb gond az, hogy a klaszternél számba vehető szervezetrendszer szinte teljes egészében felépülésre vár. A feltétlenül szükséges integrációs pontok a volt nagyüzemek válsága miatti szétesés következtében eléggé nehezen prognosztizálhatók.

A bortermelés kapcsán a korábban is létező vertikummal szemben e klaszternek az lenne az újdonsága, hogy a borturizmus révén az idegenforgalomhoz is kapcsolódna. Ebben a tekintetben fontos esemény lehet az 1996-os baranyai világrendezvény.

A harmadik ága az élelmiszeripari klaszternek a *húsipar*. Ennek a Dél-Dunántúlon külön kutatási-fejlesztési bázisa nincs, viszont a már privatizált és stabilizálódott nagy feldolgozók komoly termék- és gyártásfejlesztő tevékenységet folytatnak. Igaz, a négy lehetséges nagyüzem közül ez utóbbi csak a zalai és baranyai cégre áll, a szekszárdi és kaposvári bázisüzem kritikus helyzetben van. További alapprobléma az alapanyag-előállítás, hiszen az állattenyésztés – a hagyományok és adottságok ellenére – a Dél-Dunántúlon is mély válságban van.

A DRI piac feltérképezése közepesen fejlődő EU-piacot, és azon belül erős magyar piaci pozíciót mutat, 1991-es bázison. Az EU-import 12,8%-át adta ekkor Magyarországnak. A prognózis tartható magyar piaci pozíciót mutat, Németország, Franciaország, Új-Zéland, Argentína és Brazília konkurenciájával. A pozíció tartás elsődlegesen az ár és állategészségügyi szempontok figyelembevételének a kérdése.

A legbizonytalanabb a *zöldség-gyümölcs feldolgozás és tartósítás*. A vertikum szinte teljes dél-dunántúli feldolgozó bázisa – a hűtőházakon kívül – felszámolás alá vagy annak közelébe került, az alapanyagtermelés teljes tulajdonosi-üzemi szerkezete pedig minden valószínűség szerint átalakul. Indokolt, hogy a klaszter szélesebb körű összefüggésben kerüljön terítékre, mert a programozásnak ma a minimális fogódzói sem állnak rendelkezésre.

A helyzet már csak azért is sajnálatos, mert az EU piaci térképe a húskivitelhez hasonlóan igen kedvező lehetne. Növekvő piacon a 2% körüli részesedésünk megtartására viszonylag erős a pozíciónk, a mediterrán térség és Kelet-Európa konkurenciájával. Ennek kulcsa – a felmérés tanúsága szerint – az intenzív marketing-munka.

Fakitermelés és -feldolgozás klasztere

Az ipar ágazati szerkezetét illetően szinte minden megyében lényeges ffeldolgozó kapacitások épültek ki, erősen változó eredményességgel, de különösebb kooperáció nélkül működve. A klaszter a fakitermelés és -feldolgozás (épületfa, egyéb faáru és bútort) e gyakorlatilag sporadikus egységeinek fokozatos rendszerbe szerveződésével alakíthatna ki.

Ennek piaci alapja a DRI felmérés szerint az EU-országokban meglenne, hiszen a ffeldolgozó iparban 1,2%, a bútortiparban 2,7% volt a magyar import aránya, fejlődő piac mellett, erős magyar pozíciókkal. Természetesen itt is nagy a konkurencia, hisz a hagyományos skandináv vetélytársak mellett a kelet-európai országok is előretörték. Mindkét ffeldolgozási irányban az ár a sikeres szereplés kulcsa, a hagyományos ffeldolgozásnál azonban az újrahaznosítással, a bútortiparnál pedig a formatervezéssel párosulva. Mindkettő nagyon gyenge pont a dél-dunántúli régióban.

Tercier szektor – turizmus klaszter

A terciarizációs folyamat keretén belül e klaszternél a gazdasági-üzleti infrastruktúra és szolgáltatás kifejlődése alkotja az egyik vonalat, a hagyományos fogyasztói-ellátási szolgáltatás pedig az idegenforgalommal kombinálva a másikat. Mivel az idegenforgalom többféle válfaja programozható a Dél-Dunántúl számára, ennek megfelelően e klaszter is meglehetősen diverzifikált szervezeti-funkcionális modellt követhet. A kínálatot nyilvánvalóan a differenciált igénystruktúra szerint kell létrehozni. A szerveződés valószínűleg a lokálisan létrejövő alrendszernek összekötésével és a közösíthető funkciók egybekapcsolásával mehet végbe. A klaszternek voltaképpen nincs is egységes rendszerre.

Elemi tulajdonképpen a legszélesebb kört ölelik fel a lehetséges klasztereket tekintve. Ezek: idegenforgalmi objektumok, kereskedelem-szolgáltatás, kommunikáció, kultúra, művészet, környezetvédelem, gazdasági tevékenységek stb.

Feldolgozóipari klaszter

Az összes lehetséges klasztert tekintve – és ez minősíti a Dél-Dunántúl iparának fejlettségét (illetőleg fejletlenségét) – ez kívánja a legnagyobb képzelőerőt a stratégia megalkotóitól és majdan a fejlesztésben résztvevőktől.

A klaszter elemeit a ma pontszerűen meglévő feldolgozóipari bázisok fejlődőképes részei jelenthetik. Ágazati szerkezetét tekintve a paletta rendkívül változatos. A főbb – és a DRI felmérés szerint viszonylag perspektivikus piacú – ágazatok az alábbiak:

- gépipar (világítástechnika, műszeripar, anyagmozgatási berendezések gyártása),
- üveg- és kerámiaipar (ipari és művészeti egyaránt),
- könnyűipar (textil-, konfekció-, kesztyűipar, bőrfeldolgozás),
- kézműipar.

A klaszter létrejötte praktikusán a régió gazdaságának regionalizálódását jelentené, és egyszerűsített azt is, hogy a régió gazdaságszerkezetének szanalása, új alapokra helyezése sínre került.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy minden lehetséges klaszter voltaképpen hipotetikus: egyrészt abban az értelemben, hogy a szerveződés alapjai állnak csak rendelkezésre, másrészt abban is, hogy a piaci feltételek durva ismerete alapján körvonalazódnak. Mindegyik klaszter egy önálló projektsomag megalkotását igényli, az érdekelt és lehetséges szereplők bevonásával, további és alaposabb piacvizsgálattal, jórészt primer információs bázison.

Úgy tűnik, a stratégia megalkotásának egy harmadik fázisát kell ennek során megvalósítani, ahol a fő kérdés a mikro- és mezo-gazdasági szint összekapcsolása lesz. Nem kizárt, hogy e még mélyebbre hatoló vizsgálat során azután újabb klaszterlehetőségek kerülnek elő, hiszen gondoljunk csak arra, hogy a hagyományok, vagy a humán erőfor-

rások, sőt bizonyos elképzelések, projektvázlatok például a finomvegyészet, vagy a környezetvédelmi berendezések gyártását is a lehetőségek közé emelhetik, annak ellenére, hogy a közvetlen előzmények és a szervezeti csírák ma még jórészt hiányoznak.

Irodalom

- Csefkó F. (szerk.) (1994) *Tér és közigazgatás*. MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Közigazgatási Intézet, Pécs-Budapest.
- Horváth Gy. (1992) Crise, politique régionale et PME en Hongrie. *Revue Internationale P.M.E.* 1. 926. o.
- Horváth Gy. – Faragó L. (1992) Systemic change in Hungary and new issues of regional development. In: Steiner, M. – Isak, H. – Marko, J. (szerk.) *Alle macht nach unten? Regionen und Gemeinden gestalten die neue Demokratien Europas*. Leykam Verlag, Graz, 177–190. o.
- Horváth Gy. (szerk.) (1993) *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Hrubi L. (1993) Restructuring in a depressed zone and role of new small enterprises: the case of Baranya county. In: Horváth, Gy. (szerk.) *Development strategies in the Alpine-Adriatic region*. Centre for Regional Studies of HAS, Pécs, 183–207. o.
- Hrubi L. – Horváth Gy. (1992) *Restructuring and regional policy in Hungary*. Discussion Papers No. 12. Centre for Regional Studies of HAS, Pécs.
- Hrubi L. (1993) Az önkormányzatok gazdaságbefolyásoló szerepéről. (Szerk.: Csefkó F. – Pálné Kovács I.) *Tények és vélemények a helyi önkormányzatokról*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 209–212. o.
- Nemes Nagy J. (1993) Regional dimensions of the Hungarian economic transformation. In: Hajdú Z. (szerk.) *Hungary: society, state, economy and regional structure in transition*. Centre for Regional Studies, Pécs, 245–262. o.

THE ECONOMIC STRUCTURE AND INDUSTRY OF SOUTHERN TRANSDANUBIA

LÁSZLÓ HRUBI

There are no uniform, complete measures for the evaluation of the regional economic structure, but some typical tendencies can serve as a standard in connection with the structural change.

Such generally perceptible trends are, for example:

- the modification of the employment structure towards the secondary, and especially the tertiary sectors,
- within industry the progress of the manufacturing sector,
- within industry the weakening of the privileged position of urban settlements,
- the process of the spatial penetration of new organisations.

The economy of Southern Transdanubia as a whole was not given a more important role in the centrally controlled economic development of the previous period.

Its "average position", the "semi-shade" situation is still typical as it was in the past. Of course, some sectors or smaller regions of the area function as development regions, but these naturally followed not mainly regional but sectoral (or macroeconomic) aspects and interests. Their regional impact, though not insignificant, had only a secondary role. Several areas of the region could often be found in different programmes aimed at the decrease of regional differences.

The lack of long-lasting selected (industrial) development strategies protected the area from suffering the apparent collapses taking place after the change of model: there are only rather regional crisis situations, that can be localised, in the county.

In the breakdown of the active earners by economic sectors, there were moderate changes in the region in 1980-1990. These changes as a whole did not modify the fundamental structural feature that the region – with the exception of Baranya county – is much more agrarian than the whole of the country.

The transition of the economic structure of the Southern Transdanubian region is slow. The transition of the company structure, the adjustment were a bit late, partly because of the inherited, partly because of the present weight, role of the region within the economic potential of Hungary. The appearance of foreign capital is less frequent than the national average, and it affected the smaller units, especially. The change of structure and organisation is the most advanced in the third sector, the dynamics of the transition is slower in industry for the time being, while the selection in agriculture takes place mainly in the counties with less favourable endowments.

As a general element of the modification of the industrial structure, the decline of the importance of light industry and the rising of the importance of food processing should be mentioned, besides the existence of the inherited particularities of the industrial structure. It is mainly urban industry, the network of the village industry, with an exception or two, is still less developed than the not very well advanced national level and shows a quite feeble situation.

The junctions of the regional division of labour and co-operation can be called development clusters that create the basis of the regional development strategy. These clusters are condensation points in the economy of the region that

– on the one hand mean the chain of economic units with sectoral and functional links (a kind of special vertical connection), by the production of a competitive product or service, profitable productive process, mainly relying on and using the resources of the region,

– on the other hand, they mean a connected network of the economic-service units of the region, which can directly transmit the market effects, and also provide the information flow of common interest and the reaction to market impulses, as well.

Examining the possible clusters the following fundamental bottle-necks can be seen:

– one is the lack of the first part of the linkage that can be called an innovation system in the narrower sense: both the product- and the technology development are extremely underdeveloped in Southern Transdanubia;

– the other is the basic lack at the end of the linkage, the lack of marketing apparatus, which causes fundamental development problems in two directions, in the organisation of sales and the acquisition of market information.

Analysing the possible main junctions, clusters of the development of the region, a basic particularity is the fact that there is no cluster (and in the foreseeable future there is not going to be) that could be the most particular feature of the economy of the region and could give the regional development a face. Thus the economic development of the region can take place on the basis of a potential with diverse structure.

Industry will not lose importance, although its role in the employment will be less emphasised. Since within industry, food processing is a possible development junction, a great decrease in the role of agriculture cannot be predicted, either. The only new element of the structural modification can be tertialisation.

Translated by Zoltán Raffay

Pannon Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési Kara, Kaposvár (Szabados Z.)

Szekszárd, szőlőhegy (Mánfai Gy.)